

ՀԱՆԴԷՍ ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԵՍԱՐ ԳԱՆԴՈՒ

Բանասէր ճանապարհորդն լուսկար-տիոյ Պրիվիլեյ աւանին մէջ, մերձ 'ի Միւլան աղքատին տնակ մը կը տեսնէ, ուր դարձեալ ուրազն բոլոր օրը սալին վրայ բաղնիքով իր ձայնովն կը հնչեցընէ զլրջակայս: Այն ողորմելի տան մէջ աշխարհք եկաւ տգիտութեան ջաղխիչ և գործօնէութեան պատկերն եւսար Գանդու, որուն գրաւոր երկասիրութիւնքն ոչ միայն յիտալիա այլ և 'ի բովանդակ Եւրոպա և անդր քան զՈվկիան արձագանգ ունեցան:

Ենաւ սա յամին 1807 ղեկտեմբերի 8ին, և իր ուսումնական տաղանդն եւրիտասարդ հասակէն կը ցուցընէր: Տասնութեան տարեկան Սոնտրիոյ վարժարանին մէջ դպրութեանց ուսուցիչ եղաւ. քսան տարեկան Գոմյի

մէջ, և քիչ վերջը 'ի Միւլան Տէրութեան Լիկէոններուն մէջ վարժապետ կարգեցաւ: Արդէն նոյն ժամանակները հրատարակեւ իւր Ալկիզօ կամ լուսկարտական դաշնակցութիւնն, լուսկարտիոյ պատանեաց ընծայեալ, և որ կրկին տպագրեցաւ յամին 1876 լեւեանոյի եօթներորդ դարագարձին առթիւ: Այս երկասիրութեանս յաջորդեց Գոմյի Պատմութիւնը, և մի և նոյն ժամանակ բանաստեղծական ճառով մը Գոմյի ժողովորդը կը խարաղանէր, որոնք կը վճռէին Բասդա աւուն գուսանին յիշատակ կանգնել, մոռացութեան մէջ թողլով զՎոլգա, զհուշակաւոր գտիչն Ելեկտրական բարդին (Pila):

Սակայն կանուխ հասակէն հարկ եւ

դաւ որ Գանդու թշուառութեան դրպ-
րոյին մէջ վարժի, քսանուերկու տա-
րեկան կորսնցուց հայրը, և իրեն վրայ
ինկաւ մօրը և ինն եղբարց հօգը, և
ապրուստին գտնելը : Այն հասակին
մէջ իրեն մեծագոյն համբաւ պատճա-
ռօրն եղաւ Լուսարտիոյ Պատմու-
քիւնն ժէ դարուն մէջ, իբր մեկնու-
թիւն մը խօսեցեալը գրող Մանցոնիի,
ընծայեալ «առ լուսարտացի պատանիս
որք ինքնին յուսով լցեալ» հայրենեաց
ակնկալութիւնները կը բորբոքէք » :
Սակայն տեսնենք ինչ պողպարեց
ի սկզբան անդ այդ խորին երկասիրու-
թիւնն : Նոյեմբերի 11ին (1833) առա-
ւօտը ընդունայն տեղ աշակերտը ի-
րենց վարժապետին կը սպասէին . «ի
տան» մայրն և եղբարքն ողբը և կոծոյ
մէջ էին . և դեռահասակ զլուխն ըն-
տանեաց Ս . Մարկերիդայի բանտին
մէջ փակուած ինքնիրեն կը հարցընէր .
« Ո՞վ արեօք եղբարցս մանաւանդ թէ
և որդեաց հաց պիտի ճարէ » : Նոյն
ժամանակի բանտերն արգի եղածնե-
րուն նման հեշտին չէին, ուստի «նա
հատալէք» և երեսփոխանք դուրս կ'ել-
լէին, այլ «ի խորս անդ» Սիբլէրիկ և
կախաղանի ստուերներն կը նշմարուէ-
ին : Այն տեղ մնաց Գանդու 13 ամիս . և
այն առանձնութեան մէջ գրեց Մար-
կերիդա Բոնուդերլա վիպասանական
պատմութիւնը : Դեռ մերձաւոր տա-
րիներուս մէջ օր մը Գանդու կը ցուցը-
նէր բարեկամացը, որոնք իրեն այցե-
լութեան եկած էին Տէրութեան դիւա-
նին մէջ, իր բանտարգելութեան հրա-
մանագիրը, զոր այն տեղ թողուցեր էր
Աւստրիա :

Այլ Գանդուի ապրուստի միջոց չէր
մնացած . Աւստրիա զրկեր էր զինքը
ուսուցչութեան արժուէն : Բազմն յա-
ջողքն օր Բոմպա տպագրապատին հան-
դիպեցաւ, որ ամենեին չտարակուսե-
ցաւ այն սքանչելի Բնդանուր Պատ-
մութեան տպագրութեան ձեռք զար-
նելու, անսպառ աղբիւր մը դարուց
թատերախաղին, յորում կը շրջի մարգ-
կութիւնն իբրեւ մէկ ընտանիք, որ բը-

նութեան ֆլասակար և մարդուս հա-
կասական տարերաց հետ անվերջանա-
լի պատերազմաւ միշտ իր էութեան
դադունի նպատակին կը դիմէ : Ի գո-
վիստ այս իր Ընդհանուր Պատմու-
թեան զայս միայն ըսենք, որ գրեթէ
իւրովայի ամեն ծանօթ լեզուներով
թարգմանուեցաւ, և պատմագիրք ի-
րենց գրող մէջ զանազան տեղ Գանդուի
ըսածներն յառաջ կը բերեն :

Անկարելի է մեզի այս համառօտ
կենսագրութեան մէջ իր ամենայն վա-
տակոց ետևէն հաւնիլ . Լեգէոն մը կը
կազմեն աննկուն պատմաբանիս, բա-
նաստեղծիս, վիպասանիս և ժողովրդ-
դական մատենագրիս երկասիրութիւն-
քնն : Հինգ եռանդնալից նամակներով
գրեց Հինգ աւուրք (Le Cinque gior-
nate) պատմութիւնը (1848) : Առ ժա-
մանակեայ վարչութեան ատեն ժողո-
վրդական ուղիղ զգացումներ զար-
թուցանելու համար՝ գրեց Գարլաւ
պրոնտիս բարոյական խօսակցութիւն-
քնն : Արտաբնով Աւստրիոյ Տէրութե-
նէն, շրջեցաւ յաբտօր «ի Գաղղիա և ի
Զուիցցերի, և 1849ին թողութենէն
վերը դարձաւ ի հայրենիս . և հոն ի
Միլան ուսմամբ կը զբաղէր, արժանա-
նալով Պրոֆֆերիոյի խօսքին, թէ « երբ
մենք հոս (Միլան) անկի լրագիրներ
դրելու ետևէ եմք, դու չես դադիր
օգտակար գրքեր հրատարակելէ » . (18
փետր . 1855) : Նոյն ժամանակ գրած-
ներն էին Բարինիի և Պեքքարիայի վը-
րայ, և քիչ վերջը կը սկսէր իր իտա-
լացոց Պատմութիւնը և Տարեգրու-
քիւնը (Cronistoria) : Այս վերջին եր-
կու գրուածքն զաղղիարէն լեզուով ալ
թարգմանուած և տպագրուած են :
Ո՞ր թողունք իրեն ժողովրդական շատ
մը գրողիկներն, որոնցմով թէ մանկա-
կան փափուկ հասակը կը կրթէ և թէ
երիտասարդ . անզարգ գործաւորին
սիրտը կը զարդարէ . այսպիսիք են Բա-
լի մանուկ և Պատմութեան, որ քառա-
սուն տպագրութենէն աւելի ունեցած
է, և ի Գաղղիա ասոր ոճոյն հետեւած
է Տիկինն Դադիւ : Քաղաքականիք

պատանի, Բարի ազդեցութիւն, Ուշադրութիւն, Գործաւորն, և այլն :

Անհիմն է իր վրայ եղած հին ամբաստանութիւնն՝ իբր թէ Մաքսիմիլիանոս Արշիդքսին կողմնակից եղած ըլլայ ընդդէմ իր հայրենեաց . յայտնի կեցած են աւատրիական ոստիկանութեան այն ժամանակէն թողած ծանուցագրերն, որոնցմով Գանդուի գլխաւոր զինուորական էր անպատիւ և անուանարկ ընել Աւատրիոյ տան վեհագունքը՝ ի պաշտպանութիւն խնդրոյ հպատակ ազգաց թերակողոյն ։

Գանդու այժմ 74 տարեկան է, բայց երբ մէկն տեսնայ Տէրութեան դիւանին (որուն տեսուչն է) ուղղորդ սանդուղներէն արագութեամբ իրեն վերելելը, ընկերական տեսակցութեանց մէջ պտրտիլը և փողոցաց մէջ ուղիղ քայլելն, կը զարմանայ իրեն կայտառ ծերութեան վրայ՝ որ յաղթական կը յառաջէ ընդդէմ ժամանակին և իրեն հետ բերած արկածից, իւր կենդանագիրը ներկայացուցած ժամանակնիս պատշաճ կը սեպենք արտաքին կազմուածքին և մտաւոր ձրից նկատմամբ հետեւեալ նկարագրութիւնը դնել այս տեղ, նոյն իսկ իր մէկ բարեկամին խօսքերով : Երբ Գանդու աւելի կարճահասակ կրնայ ըստիլ, սակայն լաւ համեմատեալ և առանց պակասաւորութեան մը . կանգուն և համարձակ կը քայլէ : Գլուխն բոլորաձև, կարծես խնամքով մը կը պահէ երկայն փայլուն և սպիտակ մազերը, կեղծամգործածողի մը նման : Դէմքն այն անբացատրելի յայտարարութիւնը կը ներկայացընէ, զոր լաւ գիտելով, գրեթէ ամեն երևելի

մարդու վրայ կարելի է նշմարել : Շնորհիւ թունքն որ դուն ուրեք կը շարժին ի ծագող սակայն չափազանց լուրջ երևոյթ մը չեն ընծայեր . այտերն առողջ և տղու մը պէս շառագոյն . բերանն և ունդունքն կանոնաւոր : Լայն և ուռուցեալ ճակատուն վրայ երբեմն խորշք կը ձևանան . խռոչացեալ աչքերն թափանցող նայուածք մ'ունին . ամենապարզ կը հագուի միմիկ գունով : Պարզ կը խօսի, համարձակ և ամենուն հասկանալի . ընդհանրապէս քիչ խօսք ունի և ոչինչ աւելորդ, այլ երբ գոհ չըլլայ, քան զչափն իսկ կ'անցնի՝ իր զօրաւոր հանճարոյն դրդմամբ յանկարծական ճառեր հրապարակութեանով ։

Առաւօտները արևուն հետ կ'ելլէ, և ամեն օր անվրէպ Տէրութեան դիւանը կ'երթայ, որուն ընդարձակ սրահներն ինքն կտրագաւորած է անապատական համբերութեամբ . վերջապէս Գանդու իր անխոնջութեամբն կարծես այն նշանաւոր սրբոյն կը հետեի, որ իրեն հանգիստը խորհուրդ տուողին կը պատասխանէր, թէ « Բոլոր յաւիտենականութիւնը ունինք մեզի ի հանդիստ » :

Ի վերջոյ չենք ուզեր մոռնալ յիշեցընելու ընթերցողաց, որ անյուշ ծանօթ է իրենց նշանաւոր մատենագրիս երեք ժողովրդական գրոց ազգային թարգմանութիւնքն . այսինքն, Գարլամպրոհիոյ (Կարոլոսի խրատը), Քաղաքակիրթ (Առաքինի և Քաղաքակիրթ պատանի) և Պատանեակ (Առակախօս Սերովաէն) . յորոց առաջին երկուքն առանձին ալ հրատարակուած են . իսկ երրորդն՝ Բազմավիպիս Հատորներուն մէջ (Տ. 1861) :